

A „FEGYVEREK EGYENLŐSÉGE” ÉS A POLGÁRI PER

A gyengébb fél védelmének eljárásjogi eszközeiről alkotmányjogi, uniós és nemzetközi jogi nézőpontból

VÁRADI Ágnes

tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

A technika fejlődésével, egyes szerződési viszonyok szabványosodásával, a jelentős piaci erőt képviselő vállalatok és természetes személyek között létrejövő szerződések tömegessé válásával párhuzamosan már-már klasszikusnak mondható kutatási területté fejlődött, és a jogirodalomban, a bírói gyakorlatban valamint a jogalkotásban¹ is kiemelt figyelemmel kísért témává lépett elő azoknak a helyzeteknek a vizsgálata, amelyekben az egyik fél anyagi lehetőségei, jogi ismeretei meglévő, vagy elérhető szintjében jelentős hátrányban van szerződési partnerével szemben. A szerződő felek lehetőségeinek kiegyenlítése elsősorban polgári anyagi jogi törekvésként jelentkezik, de ezek a különbségek a peres igényérvényesítés hatékonyságára is kihathatnak.

Jelen tanulmány alapját azért az a kérdés jelenti, hogy a polgári perben hogyan biztosítható a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése, ha az alapul fekvő szerző-

¹ Pl. magyar kontextusban: a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény; a szerződésekben előírt kamat egyoldalú módosításának feltételeiről szóló 275/2010. (XII. 15.) Korm. rendelet; 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződés érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről; 3/2011. (XII.12.) PK vélemény a fogyasztói szerződéssel kapcsolatos közérdekű kereset elbírálásának egyes kérdéseiről; „A fogyasztói kölcsönszerződésben pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítás tisztességtelensége megítélése” tárgykorben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyakorlat-osszefoglalo_velemenypdf; FAZEKAS Judit: Fogyasztói jogvitarendezés az EU-ban és Magyarországon. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2010/2. 43–49.; HAJNAL Zsolt: Fogyasztóvédelem. In: OSZTOVITS András (szerk.): *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata*. Budapest, CompLex, 2011. 2419–2433.; OSZTOVITS András: A fogyasztó fogalma az új Ptk.-ban. <http://ptk2013.hu/szakcikkek/osztovits-andras-a-fogyaszto-fogalma-az-uj-ptk-ban/2267>

dési jogviszony természetéből adódóan vagy a felek helyzetéből fakadó egyéb módon egyenlőtlenség jelentkezik a felek eljárási helyzetében.

A vizsgálat kiindulópontját a problémakör alapjogi kontextusának meghatározása jelenti. Ennek részeként szükséges annak vizsgálata, hogy a fegyverek egyenlőségének elve, mint a tisztességes eljáráshoz való jog legközvetlenebbül érintett részjogosítványa milyen tartalommal rendelkezik, milyen alkotmányjogi, nemzetközi és uniós jogi követelmények vezethetők le belőle a perjogi szabályozás kapcsán. Ezt követően a gyengébb fél fogalmának olyan meghatározása szükséges, amely alkalmas lehet a felek közötti egyensúly-eltolódás megítélésére a perjogi jogalkotásban és jogalkalmazásban. Ezen fogalmi keretek között lehetséges egyes konkrét polgári eljárásjogi jogintézmények vizsgálata abból a nézőpontból, hogy azok a gyakorlatban mennyiben szolgálhatják a felek igényérvényesítési lehetőségeiben általánosságban (a szerződési jogviszony sajátosságaiból természetesen adódóan) és eseti jelleggel kimutatható egyensúlytalanságok kompenzálását. Az egyes perjogi eszközök példálózó bemutatása az eljárás folyamatához igazodik, ezért két kérdéskörre koncentrálok: kinek és hol célszerű megindítani az eljárást, majd a már megindított eljárásban hogyan biztosítható a hatékony részvétel. Az elemzés tapasztalatai rávilágíthatnak arra, hogy egyes perjogi intézmények önmagukban alkalmasnak tekinthetők-e az erőfölényes helyzetekben a gyengébb fél jogérvényesítésének elősegítésére, vagy a holisztikus megközelítés, sajátos perjogi szemléletmód szolgálja-e jobban ezt a célt.

A vizsgálat által feltárt elméleti keretek vélhetően hozzájárulhatnak a felek közötti aszimmetrikus viszonyok kiegyenlítéséhez és ezzel együtt a tisztességes eljárás jobb gyakorlati érvényesüléséhez.

1. A fegyverek egyenlőségének általános elve

„[A] tisztességes eljáráshoz való jog tartalmát kitöltő ún. részjogosítványok [...] különösen: a bírósághoz fordulás joga, a tárgyalás igazságossága (ami nem garantálja a döntés igazságosságát), a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye, törvény által létrehozott bíróság, a bírói függetlenség és pártatlanság kívánalma, továbbá az ésszerű időn belüli elbírálás. A szabály de facto nem rögzíti, de az Alkotmánybíróság értelmezése szerint része a tisztességes eljárásnak az is, hogy az eljárásban biztosítva legyen a fegyverek egyenlősége.”²

Ez az alkotmánybírósági gyakorlatból jól ismert tételmondat foglalja össze a tisztességes eljáráshoz való jog Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdéséből fakadó követelményének értelmezését.³

² 22/2014. (VII. 15.) AB határozat [49]; 36/2014. (XII. 18.) AB határozat [66].

³ A tisztességes eljáráshoz való jog – bár *expressis verbis* nem szerepelt az Alkotmányban – a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat alapján is védelemben részesült, amelynek alapját az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4-én kelt Egyezmény (a továbbiakban: EJEE) 6. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog, az Alkotmány 57. § (1) bekezdésébe foglalt független

Az elv értelmezését keretbe foglalják a nemzetközi kötelezettségek. Az Alkotmánybíróság szerint azon alapjogok esetében ugyanis, amelyeket lényegi tartalmukat tekintve az Alaptörvény ugyanúgy fogalmaz meg, mint valamely nemzetközi szerződés (például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és az EJEE), „az Alkotmánybíróság által nyújtott alapjogvédelem szintje semmiképpen sem lehet alacsonyabb, mint a nemzetközi (jellemzően a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága által kibontott) jogvédelem szintje”.⁴

Ezért amikor a fegyverek egyenlőségének elvét, mint a tisztességes eljárásához való jog részjogosítványát vizsgáljuk, a konkrét szabályozási követelmények értékelése során az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) gyakorlata mellett az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EuB) és az Egyesült Nemzetek Szervezete Emberi Jogi Bizottságának (a továbbiakban: ENSZ Emberi Jogi Bizottság) döntései, állásfoglalásai is hangsúlyosan vizsgálандók. Továbbá, éppen abból fakadóan, hogy a nemzetközi standardok a magyar alkotmányjogi értékelésnek is részét képezik, a hagyományos, egyes bíróságok joggyakorlatát elkülönítetten vizsgáló nézőpont helyett a releváns esetjog tematikus szintetizálása tűnik célszerű megközelítésnek.

A fegyverek egyenlőségével kapcsolatos elv értelmezése és gyakorlati alkalmazása kapcsán elsőként annak terjedelme tisztázandó. Az EJEB a fegyverek egyenlőségét a tágabb értelemben vett tisztességes eljárásához való jogból⁵ vezeti le, és elsősorban a büntetőjogi vonatkozásait hangsúlyozza. Mindazonáltal az EJEB gyakorlatában megtalálható egy általános, jogágtól független megközelítés is, amely „minden fél” számára garantálja az ellenfélhez viszonyítva, hogy érveit megfelelően előadhassa.⁶

A fegyverek egyenlősége – részben az EJEB gyakorlatra épülően – az Alkotmánybíróság értelmezése szerint is alapvetően a büntetőeljárásban biztosítja, hogy a vádnak és a védelemnek egyenlő esélye és alkalma legyen arra, hogy a tény- és jogkérdésekben véleményt formálhasson és állást foglalhasson. Azaz, az Alkotmánybíróság a fegyverek egyenlőségének elvét szintén alapvetően a büntetőeljárás kapcsán értelmezte, azonban a tisztességes eljárásához való jog alapján alkalmazhatóan találta azt minden bírósági eljárás tekintetében, így polgári perek esetében is.⁷

és pártatlan bírósághoz való jog, valamint az Alkotmány 2. § (1) bekezdéséből eredő eljárásjogi garanciák képezték {26/2015. (VII. 21.) AB határozat [52]}. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében foglalt szabálynak a korábbi Alkotmány 57. § (1) bekezdésében foglaltakkal való érdemi egyezőségét az Alkotmánybíróság is megállapította {7/2013. (III. 1.) AB határozat [24]; hivatkozva pl. 21/2014. (VII. 15.) AB határozat [53]}. Ezért az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában kidolgozott elvek, megállapítások megfelelően alkalmazhatók az Alaptörvény kontextusában is {13/2013. (VI. 17.) AB határozat [32]; 21/2014. (VII. 15.) AB határozat [52]}.

⁴ „A pacta sunt servanda elvéből [Alkotmány 7. § (1) bekezdés, Alaptörvény Q) cikk (2)–(3) bekezdés] következően tehát az Alkotmánybíróságnak akkor is követnie kell a strasbourgi joggyakorlatot, az abban meghatározott alapjogvédelmi szintet, ha saját megelőző »precedens-határozataiból« ez kényszerűen nem következne.” 36/2013. (XII. 5.) AB határozat [26].

⁵ EJEB, *Feldbrugge v. the Netherlands*, no. 8562/79., 1986. május 29-i ítélet, 44. bek.

⁶ EJEB, *Avotiņš v. Latvia*, no. 17502/07, 2016. május 23-i ítélet 119. bek. *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, no. 14448/88, 1993. október 27-i ítélet 33. bek.

⁷ 15/2002. (III. 29.) AB határozat; 21/2014. (VII. 15.) AB határozat [97]–[99].

Ehhez a felfogáshoz képest kiterjesztő, általánosabb megközelítést vezetett le az EuB az Európai Unió Alapjogi Chartája (a továbbiakban: Alapjogi Charta) 47. cikkében garantált, igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez fűződő jogból.

„a fegyveregyenlőség elve velejárója magának a tisztességes eljárás fogalmának, és magával vonja, hogy kötelező ésszerű lehetőséget biztosítani valamennyi félnek arra, hogy olyan körülmények között ismertesse álláspontját, amelyek alapján nem kerül teljesen előnytelen helyzetbe ellenfelével szemben, és az egyenlőtlenség által okozott kárt főszabály szerint annak kell bizonyítania, akit ilyen kár ért.”⁸

Ez a megállapítás rámutat arra, hogy a fegyverek egyenlőségének elve – bár tartalmát tekintve eredetileg elsősorban büntető eljárásjogi kérdésnek minősült – kiterjesztően értelmezendő, és így a polgári eljárásjogban is relevanciával bír.

Annak feltárásához, hogy pontosan mi ez a relevancia, abból célszerű kiindulni, hogy a fegyverek egyenlősége a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványa. Mindegyik vizsgált fórum – EJEB, EuB, magyar Alkotmánybíróság – gyakorlata a tisztességes eljárást önálló minőségként értelmezi, vagyis, teljesülését az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni.⁹

Ebből következően a fegyverek egyenlősége alapelv esetén is igaz, hogy sérelme önmagában ritkán eredményezi nemzetközi vagy alkotmányos kötelezettség megsértésének megállapítását;¹⁰ vizsgálata általában a tisztességes eljáráshoz való jog egyéb

⁸ EuB, C-205/15. sz. ügy *Dirrecția Generală Regională a Finanțelor Publice Brașov v. Vasile Toma, Biroul Executorului Judecătoresc Horațiu-Vasile Cruduleci* [ECLI:EU:C:2016:499] 47. pont. hasonlóan: EuB, C-169/14. sz. ügy *Juan Carlos Sánchez Morcillo és María del Carmen Abril García v. Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, SA.* [ECLI:EU:C:2014:2099] 49. pont.

⁹ „Ebből következően egyes részletszabályok hiánya miatt éppúgy, mint valamennyi részletszabály megalkotásának dacára lehet egy eljárás méltánytalan, igazságtalan vagy nem tisztességes.” 6/1998. (III. 11.) AB határozat; 8/2015. (IV. 17.) AB határozat [64].; Az EJEB szintén az eljárás egészére vonatkoztatta a tisztességes eljárás követelményét: EJEB, *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, no. 32367/96, 1994. december 9-i ítélet 49. bek. A tisztességes eljárás sajátos minőségként történő értelmezésére pl. EJEB, *Ankerl v. Switzerland*, no. 17748/91, 1996. október 23-i ítélet, 38. bek.; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, 2016. szeptember 13-ai ítélet, 264. bek.; Szintén ilyen értelmezésre enged következtetni az EuB gyakorlata is, amely egyes követelmények teljesülésének hiányában, illetve bizonyos korlátozások mellett is megállapíthatónak tartja a tisztességes eljáráshoz való jog teljesülését. C-450/06. sz. ügy *Varec SA v. Belga Állam* [ECLI:EU:C:2008:91] 52. pont.; C682/15. sz. ügy *Berlioz Investment Fund SA v. Directeur de l'administration des contributions directes* [ECLI:EU:C:2017:373] 90–101. pont.

¹⁰ A fegyverek egyenlőségének egyéb eljárási garanciákkal való összefüggése tárgyában: Elisa TOMA: *The Principle of Equality of Arms – Part of the Right to a Fair Trial.* *International Law Review*, 2011/3. <http://www.internationallawreview.eu/article/the-principle-of-equality-of-arms-part-of-the-right-to-a-fair-trial>; Az ENSZ Emberi Jogi Bizottság kapcsolódó gyakorlata tekintetében: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights: *Legal Digest of International Fair Trial Rights.* Warsaw, ODIHR, 2012. 110–114. <http://www.osce.org/odihr/94214?download=true>

elemeivel (így a védelemhez való jog,¹¹ jogi segítségnyújtás,¹² meghallgatáshoz való jog,¹³ bizonyítékok szabad bírói mérlegelése¹⁴) összefüggésben történik. Az EJEB konkrét ügyben tételesen vizsgálati szempontként fogalmazta meg, hogy a fegyverek egyenlőségének sérelmében bekövetkezett esetleges korlátozásokat más perjogi eszközök megfelelően ellensúlyozzák-e.¹⁵

Mindez a fegyverek egyenlőségének elvének olyan értelmezéséhez vezet, amely alapján a felek között az eljárási jogaikban, illetve azok érvényesítési lehetőségeiben mutakozó (részben természetes, elkerülhetetlen) különbségek csak egy meghatározott szintet elérve vezethetnek tényleges jogsérelemhez; ennek a szintnek a fokmérőjét pedig a tisztességes eljárás egyéb követelményei, részjogosítványai jelenthetik.

Ez a megállapítás pedig átvezet ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan állapítható meg az a felek lehetőségeinek eltérésében megnyilvánuló kritikus szint, amely a fegyverek egyenlőségének megsértéseként értelmezhető. Számos megfogalmazást találni az egyes bíróságok gyakorlatában, amelyek azonban korántsem azonos következtetésekre vezetnek.

Az EJEB egy döntésében úgy fogalmazott, hogy a fegyverek egyenlősége a tisztességes eljárás egyéb elemeivel együtt a felek között az érvek szabad és határozott kifejtését teszi lehetővé.¹⁶ Egy másik döntésében azt hangsúlyozta a strasbourgi fórum, hogy

„a fegyverek egyenlőségének elve – úgyis, mint a méltányos eljárás szélesebb fogalmának egyik eleme – szerint minden fél ésszerű lehetőséget kell, hogy kapjon arra, hogy ügyét olyan feltételek között adja elő, amelyek nem helyezik őt ellenfelével szemben hátrányos helyzetbe.”¹⁷

Míg az első megfogalmazás az eltérések tág körét teheti lehetővé a felek helyzetében (mindaddig nem sérül a fegyverek egyenlősége, amíg az érvek szabad kifejtése biztosított), addig a második megfogalmazás alapján bármilyen hátrány az egyik fél pozíciójában már sérelmet alapozhat meg a fegyverek egyenlősége tekintetében.

¹¹ EJEB, *Fitt v. the United Kingdom*, no. 29777/96, 2000. február 16-i ítélet 44–45. bek.

¹² George CUMMING – Mirjam FREUDENTHAL: *Civil Procedure in EU Competition Cases Before the English and Dutch Courts*. The Netherlands, Kluwer Law International, 2010. 145.; EJEB, *Steel and Morris v. the United Kingdom*, no. 68416/01, 2005. február 15-i ítélet 72.bek.

¹³ A meghallgatáshoz való jog sérelme jellemzően a kézbesítési és az ügyféli jogállásra vonatkozó szabályokkal összefüggésben jelentkezik: EJEB, *APEH Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary*, no. 32367/96, 2000. október 5-i ítélet 37–44.bek.; EuB, C-199/11. sz. ügy *Europese Gemeenschap v. Otis NV és mások* [ECLI:EU:C:2012:684] 71–72. pont. Alkotmánybíróság, 10/2017. (V. 5.) AB határozat [62]–[63]; 21/2014. (VII. 15.) AB határozat [101].

¹⁴ Christos RÓZAKIS: *The Right to a Fair Trial in Civil Cases*. *Judicial Studies Institute Journal*, 2004/2. 101–102. <http://www.ijsj.ie/assets/uploads/documents/pdfs/2004-Edition-02/article/the-right-to-a-fair-trial-in-civil-cases.pdf>.

¹⁵ EJEB, *Regner v. the Czech Republic*, no. 35289/11, 2017. szeptember 19-i ítélet 151. bek.

¹⁶ EJEB, *Nikula v. Finland*, no. 31611/96, 2002. március 21-i ítélet 49. bek.

¹⁷ EJEB, *Bulut v. Austria*, no. 17358/90, 1996. február 20-i ítélet 47. bek.

A kérdés feloldását nagyban segítheti, ha figyelembe vesszük, hogy az EJEB egyes döntéseiben azt hangsúlyozza, hogy az egyik fél jogérvényesítésében jelentkező 'érdemi hátrány' alapozhatja meg a fegyverek egyenlőségének sérelmét. Ez ugyanis egy olyan mérlegelési, a felek helyzetében és lehetőségeiben mutatkozó eltérések és a tisztességes eljárás, mint minőség összemérésén alapuló vizsgálatot tesz szükségessé, amely az EuB értelmezésével is összecseng. Eszerint ugyanis a fegyverek egyenlősége elv „célja a bírósági eljárásban részt vevő felek közötti eljárásbeli egyensúly biztosítása.” Bár a fegyveregyenlőség elve alapján a feleknek megfelelő és alkalmas lehetőséget kell biztosítani az érveik előadására,¹⁸ ez nem jár azzal, hogy a feleket azonos helyzetbe kell hozni a bírósági eljárás minden eleme vonatkozásában.¹⁹

Hasonló értelmezés következik az ENSZ Emberi Jogi Bizottság gyakorlatából, amely a fegyverek egyenlőségét olyan eszközként definiálja, amely az azonos eljárási jogok biztosításának kötelezettségét tartalmazza a felek számára azzal, hogy különbségek mindaddig lehetségesek, amíg azt objektív és ésszerű okok indokolják, és nem vezetnek tényleges hátrányokozáshoz vagy a tisztességesség követelményének egyéb csorbulásához.²⁰ Ez a felfogás egyrészt megfelelő „munkadefiníció”, kiindulópont a fegyverek egyenlőségének a polgári perekben történő értelmezéséhez. Másrészt kifejezésre juttatja, hogy a fegyverek egyenlőségének elve az igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréssel illetve annak hatékonyságával szorosan összekapcsolódik.²¹ (A hatékonyság követelménye ebben a kontextusban az EJEB Airey v. Ireland döntése alapján azt jelenti, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést az államnak ténylegesen, hatásában is biztosítani kell.²² A hatékonyságnak ki kell terjednie arra, hogy az egyén jogai érvényesítésére bírósági eljárást indíthasson,²³ a bíróság megvizsgálja a jogvitát,²⁴ és az érdemi döntés alkalmas legyen a megítélt jog biztosítására, követelés érvényesítésére.²⁵)

¹⁸ „Az EJE 6. cikkének (3) bekezdése nem írja elő valamennyi tanú idézését, de a teljes fegyveregyenlőségre törekszik, amely biztosítja, hogy a vitatott eljárás – egészében véve – megfelelő és elegendő lehetőséget nyújtson a vádlottnak arra, hogy a vele kapcsolatban felmerült gyanút vitassa.” EuB, C-609/13 P. sz. ügy Duravit AG és társai kontra Európai Bizottság, [ECLI:EU:C:2017:46], 110. pont.

¹⁹ EuB, C-543/14. sz. ügy Ordre des barreaux francophones et germanophone és társai v. Conseil des ministres [ECLI:EU:C:2016:605] 41–42. pont.

²⁰ UN Human Rights Committee, CCPR General Comment 32 „Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial” (CCPR/C/GC/32), Genf, 2007. 13. bek.; További részletes értelmezés: Christoph GRABENWARTER – Katharina STRUTH: Justiz- und Verfahrensgrundrechte. In: Dirk EHLERS (szerk.): *Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten*. Berlin, de Gruyter 2014. 198–238.

²¹ „[A] közösségi jog általános elvei magukban foglalják a hatékony bírói jogvédelemhez való jogot, amely az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést rendezi.” EuB, C-14/08. sz. ügy Ruiz-Jarabo Colomer főtanácsnok indítvány: Roda Golf & Beach Resort SL [ECLI:EU:C:2009:134] 29. pont. Anne PETERS–Tilmann ALTWICKLER: *Europäische Menschenrechtskonvention*. München, C.H. Beck, 2012. 150–151.

²² EJEB, Airey v. Ireland, no. 6289/73, 1979. október 9-i ítélet 24–25. bek.

²³ EJEB, Lupeni Greek Catholic Parish és mások v. Romania, no. 76943/11, 2016. november 29-i ítélet 85. bek. Howald Moor és mások v. Switzerland, nos. 52067/10 és 41072/11, 2014. március 11-i ítélet 70. bek.

²⁴ EJEB, Fălie v. Romania, no. 23257/04, 2015. május 19-i ítélet, 22. és 24. bek.; Kutic v. Croatia, no. 48778/99, 2002. március 1-i ítélet 25. bek.

²⁵ EJEB, Cyprus v. Turkey, no. 25781/94, 2001. május 10-i ítélet 236. bek.

Ezért a jogalkotónak – a felek tényleges helyzetének különbözőségeire is tekintettel – aktívan biztosítania kell a perbeli pozíciók kiegyenlítését a tisztességes eljáráshoz való jog egyéb elemeivel is összefüggésben.²⁶

Ennek egyik nyilvánvaló módja, hogy a perjogi szabályozás azonos módon biztosítja a felek számára az eljárási jogokat, különösen azon eljárási jogintézmények esetében, amelyek döntően befolyásolják a felek érveinek kifejtését (határidők, iratmegismerés, nyilatkozattétel stb.). Ez önmagában azonban nem elegendő. Számos esetben ugyanis valamelyik fél sajátos helyzete, vagy a jogviszony természete eredményezheti, hogy az azonos eljárási szabályok mentén sem egyformán nyílik mód az érvek előterjesztésére. Annak érdekében, hogy a jogalkotó általános jelleggel, normatív alapokon léphessen fel a fegyverek egyenlőségének biztosítása érdekében, célszerűnek mutatkozik annak meghatározása, hogy kit tekintünk gyengébb félnek egy peres eljárásban: milyen tényezők mentén valószínűsíthető, hogy az adott személy jogérvényesítésének hatékonyságában, érvei kifejtésének minőségében jelentős hátránya alakulhat ki a másik félhez képest.

2. Erőfölényes helyzetek értelmezése, a „gyengébb fél” fogalma

A gyengébb fél fogalmának meghatározása során azt a célt tűnik szükségesnek szem előtt tartani, hogy a jogalkotó azonosítsa a gyengébb fél helyzetéből adódó tipikus jogérvényesítési problémákat, és olyan normatív szabályozási megoldásokat dolgozzon ki, amelyek akkor is alkalmasak a felek közötti egyenlőtlenségek kiküszöbölésére, ha azok a jogviszony jellegéből adódó általános tényezőkre vezethetők vissza, és akkor is, ha az egyedi jogvita sajátosságaiból erednek. Az erőfölényes helyzetek általános meghatározása a jogviszonyok szerteágazó jelege miatt számos problémát vet fel.

Az egyik, legegyszerűsebb megközelítés a szerződéskötés folyamatából történő kiindulás. Ebben az esetben a felek alkupozíciójának különbözősége²⁷ alapján értékelhetjük a helyzeteket. Ennek a megközelítésnek az alkalmazását támasztja alá az is, hogy maga a fogalom az európai országok magánjogi dogmatikájában elterjedt, és reflektál a szerződések sajátosságaira, hiszen magában foglalhatja a morális nyomásgyakorlás-

²⁶ Ahogyan az Alkotmánybíróság gyakorlata hangsúlyozza, a tisztességes eljáráshoz való jogból nem vezethető le alanyi jog az anyagi igazság érvényesülésére, az eljárás törvényes kereteinek biztosítása elengedhetetlen az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges – és az esetek többségében alkalmas – eljárási feltételeinek megteremtéséhez. 9/1992. (I. 30.) AB határozat; 3005/2014. (I. 31.) AB végzés [19]. Ennek pedig része – különösen a magánjogi jogvitákban – hogy a felek egyenlő, vagy legalábbis érdemben összehasonlítható eséllyel ismertethessék álláspontjukat. (Büntető, illetve büntető jellegű eljárásokban a védelemhez való jog, valamint az ártatlanság védelme alapjogi szinten további biztosítókat teremt.)

²⁷ Vesna LAZIC: Procedural Justice for ‘Weaker Parties’ in Cross-Border Litigation under the EU Regulatory Scheme. *Utrecht Law Review*, 2014/4. 100.; Olha CHEREDNYCHENKO: Conceptualising Unconscionability in the Context of Risky Financial Transactions: How to Converge Public and Private Law Approaches? In: Mel KENNY – James DEVENNEY – Lorna FOX O’MAHONY (szerk.): *Unconscionability in European Private Financial Transactions: Protecting the Vulnerable*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 246.; Cristiana CICORIA: The Protection of the Weak Contractual Party in Italy vs. United States “Doctrine of Unconscionability. A Comparative Analysis. *Global Jurist Advances*. 2003/3.

ból, a személyes és társadalmi helyzetből, a mentális képességekből és lehetőségekből adódó bármely tisztességtelen előnyszerzést.

Mindazonáltal ez a fogalom alapvetően nem a felek eljárási helyzetét állítja a középpontba, hanem az egymáshoz és a szerződés tárgyához való viszonyulásukat. Ezért egy ilyesfajta felsorolás nem tűnik alkalmasnak az erőfölényes helyzetek általános, átfogó, perjogi értelemben vet meghatározásához. Ráadásul a referenciapont statikus, múltba nyúló, hiszen a felek szerződésalkötéskor fennálló attitűdjét, szociális és gazdasági helyzetét, lehetőségeit veszi alapul, amely a peres eljárás időpontjára jelentősen megváltozhatott.

A másik lehetőséget a felek egymáshoz viszonyított helyzetének egyedi ügyben történő megállapítása jelentheti a jogviszony sajátosságaira tekintettel. Elvi hátterét ennek a felfogásnak az Alapjogi Charta 47. cikk (3) bekezdésének a költségmentesség intézménye kapcsán alkalmazott szemléletmódja képezi. Eszerint ugyanis „[a]zoknak, akik nem rendelkeznek elégséges pénzeszközökkel, költségmentességet kell biztosítani, amennyiben az igazságszolgáltatás hatékony igénybeviteléhez erre szükség van”. Ez a felfogás a középpontba az egyedi élethelyzetek mérlegelését, tételes értékelését állítja. (*Per analogiam* utalni lehet arra, hogy hasonló felfogással élt az EuB a Mahamdia-ügyben. Eszerint annak megállapításakor, hogy egy adott munkaviszony *de iure gestionis* vagy *de iure imperii* jellegűnek tekinthető-e, az ügyben eljáró nemzeti bíróság feladata a munkavállaló által ellátott feladatok pontos jellegének meghatározása.²⁸)

Ezt a gondolatmenetet absztrahálva annak vizsgálata tűnik szükségesnek, hogy egyes típusú jogviszonyokban egyedileg előforduló társadalmi és gazdasági függőségi viszony megalapozza-e az adott jogviszony esetében általános jelleggel az erőfölényes helyzet deklarálását és erre alapozva speciális szabályok megalkotását, illetve alkalmazását.²⁹ Ez az induktív felfogás viszont szükségképpen egyediesített eredményre vezet, adott esetben a fennálló ágazati jogi szabályozások egész logikáját felborítva. Ennek elfogadása esetén ugyanis például a munkajogi szabályozás nem alapulhatna azon az előfeltevésen, hogy a munkavállaló a munkáltatóhoz viszonyított gyengébb pozíciója, érdekvényesítési lehetőségeinek korlátozottsága általános társadalmi jelenség, hanem azt esetről esetre kellene vizsgálni. Ez pedig egyúttal jelentős terhet róna a bíróságokra és egyben bizonytalanná, átláthatatlanná tenné a felek számára is az egymáshoz való viszonyuk jellegének generális megítélését.

A harmadik irányt az EuB Brüsszel I. rendelet³⁰ alkalmazása vonatkozásában követt gyakorlata képezheti. A Brüsszel I. rendelet ugyanis egyes sajátos jogviszonyokban

²⁸ EuB, C-154/11. sz. ügy Ahmed Mahamdia v. République algérienne démocratique et populaire [ECLI:EU:C:2012:491].

²⁹ Stefano LIEBMAN: Employment situations and workers' protection. *National Studies – Italy*, 2006. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/genericdocument/wcms_205366.pdf

³⁰ A polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 44/2001 (2000. december 22.) EK tanácsi rendelet. HL L 12., 2001.1.16., 1–23. (a továbbiakban: Brüsszel I. rendelet); A polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012 (2012. december 12.) rendelete. HL L 351., 2012.12.20., 1–32. (a továbbiakban: Átdolgozás).

(biztosítási ügyek, fogyasztói szerződések, egyedi munkaszerződések) kedvezményes joghatósági szabályokat biztosít annak a félnek, akinek jogérvényesítése az uniós jogalkotó szerint általában nehezebb (biztosítási kötvény jogosultja, a biztosított vagy a kedvezményezett; fogyasztó; munkavállaló), így főszabály szerint kedvezőbb eljárási feltételeket lehetővé téve a gyengébbnek tartott fél igényérvényesítéséhez. Mindazonáltal az EuB több esetben élt azzal a lehetőséggel, hogy megállapította: a kedvezményes joghatósági szabályok alkalmazása valamely – egyébként a szabályok hatálya alá tartozó szerződéses pozícióban lévő fél (pl. biztosított) – esetében nem indokolt. Ezen értékelés során figyelembe vette, hogy a gyengébb fél védelmét biztosító eljárási szabályokban megtestesülő „különleges szabályozás azt a célt szolgálja, hogy megfelelő védelmet biztosítson a másik szerződő félnél gazdasági értelemben gyengébbnek és jogi kérdésekben kevésbé jártasnak tartott”³¹ személy számára.

A fenti álláspontok szintézisét vélhetően egy olyan modell teremti meg, amelynek alapján a gyengébb fél fogalma részben a szerződési viszonyok általános jellemzői alapján, részben egyedi körülmények mérlegelésén alapul. Amikor a szabályozó felismeri, hogy a felek anyagi és jogi lehetőségeit, ismereteit, szükségleteit tekintve generálisan, a szerződések nagy átlagában fennáll egyensúly-eltolódás, az sajátos perjogi eszközök alkalmazását indokolhatja a jogviszony jellege szerint. Azaz, éppen az általánosítható egyensúly-eltolódás alapozhat meg speciális perjogi szabályokat.

Egyúttal szükséges olyan ellensúlyokat is beépíteni az általános perjogi szabályozásba, amelyek akkor léphetnek be, ha az egyedi élethelyzet sajátosságai miatt sérülhet a fegyverek egyenlősége. A rászorultság alatt ebben az esetben nemcsak a szűken vett anyagi lehetőségeket kell vizsgálni, hanem például azt, hogy rendelkezik-e és milyen mélységben az eljárással kapcsolatos ismertekkel (például egy fogyasztói szerződés kapcsán az általános szerződési feltételek különböző időállapotai a fogyasztó számára vélhetően nagy nehézségekkel szerezhetők meg), a megfelelő jogi képviselő biztosítása és az eljárás egyéb költségei nem jelentenek-e aránytalan anyagi megterhelést,³² hogyan viszonyulnak egymáshoz a felek anyagi és jogi lehetőségei stb.³³ (Erre a célra tekintettel lenne lehetséges a jogvita tárgyához igazodó kedvezményes szabályok alkalmazásának kizárása, ha a konkrét esetben nem áll fenn a gyengébbnek tartott pozícióban található fél védelmének különös szükségessége. Ez a kettős értelmezés egyszerűen alkalmas a gyengébb fél számára biztosított perjogi intézmények általános

³¹ EuB, C-297/14. sz. ügy Rüdiger Hobohm v. Benedikt Kampik Ltd & Co. KG éstársai [ECLI:EU:C:2015:844] 31. pont.

³² EuB, C-427/07. sz. ügy Európai Közösségek Bizottsága v. Írország [ECLI:EU:C:2009:457] 92. pont. Az aránytalan anyagi megterhelés („*prohibitive nature of costs*”) fogalmát az EuB gyakorlata alapján az eljárással kapcsolatos költségek egészének alapulvételével kell és lehet megítélni. EuB, C-260/11. sz. ügy The Queen, David Edwards kérelmére v. Lilian Pallikaropoulos v. Environment Agency és társai [ECLI:EU:C:2013:221] 28. pont.

³³ Ilyen tesztet alkalmazott pl. az EuB, amikor kimondta: „Ugyanakkor az alapeljárásban szóban forgó kérelem a biztosítási ágazatbeli szakemberek egymás közötti kapcsolatainak keretébe illeszkedik, és nincs befolyással egy gyengébbnek tartott fél eljárásjogi helyzetére.” C-521/14. sz. ügy SOVAG - Schwarzmeer und Ostsee Versicherungs-Aktiengesellschaft v. If Vahinkovakuutusyhtiö Oy [ECLI:EU:C:2016:41] 30. pont.

legitimálására, és megteremti az indokolatlan előnyszerzés kizárását olyan esetben, amikor a fél jogvédelme – perbeli vagy szerződéses pozíciója ellenére – nem teszi indokolttá különös eljárási garanciák alkalmazását.) Ebben a vonatkozásban tehát az általános – a jogvita tárgyától függetlenül alkalmazandó és az egyedi ügyben megállapított jogvédelmi szükség esetén belépő – szabályok segítik a gyengébb fél védelmét, jogérvényesítési lehetőségeinek kiegyenlítését.

A gyengébb fél fogalmának ezen kettős értelmezése megfelelő keretbe foglalhatja a fegyverek egyenlőségének érvényesítésére épülő perjogi szabályozást, egyúttal olyan fogalomrendszerre épül, amely határon átnyúló ügyekben is megfelelően alkalmazható, illeszkedve egyúttal az uniós jog rendszerébe is.

3. Példák az erőfölény kompenzálásának perjogi eszközei köréből

A fenti fogalom-meghatározások alapján lehetségesnek mutatkozik példálózó jelleggel egyes, a polgári jogi jogviszonyokban jelentkező erőegyensúly-eltolódást kompenzáló, a gyengébb fél védelmét szolgáló perjogi eszközök értékelése abból a szempontból, hogy azok hogyan segíthetik elő a fegyverek egyenlőségének megvalósulását.³⁴

Ezt a vizsgálatot célszerű két részre tagolni: az eljárás megindítását és az eljárásban való részvétel hatékonyságát támogató eszközökre.

3.1. Az eljárás megindítása

Elsőként a jogi környezetnek biztosítania kell azt az absztrakt lehetőséget, hogy a gyengébb fél reálisnak érezze a bírósághoz fordulást jogi igényének érvényesítésére; megtegye az első lépést érveinek bíróság elé tárása felé. A tömegesen rendezetlen, lezáratlan jogviták ugyanis a jogkeresők számára bizonytalanságot okozhatnak, ösztársadalmi szinten az igazságszolgáltatásba vetett bizalom meggyengülését eredményezhetik.³⁵

Ebből a szempontból az első kulcsfontosságú kérdés az eljáró bíróság³⁶ meghatározása, vagyis az a kérdés, hogy a jogvita elbírálására jogosult bíróság elhelyezkedése nem teszi-e eleve aránytalanul nehezzé az eljárás megindítását. Jellemzően ugyanis éppen a gyengébb fél lépne fel felperesi pozícióban, így az *'actor sequitur forum rei'* általános perjogi alapelve a jogvédelmi céllal ellentétes irányba hatna. Határon átnyúló jogvi-

³⁴ Jelen tanulmánynak nem célja az összes lehetséges intézmény bemutatása uniós és magyar jogi, illetve *de lege lata* és *de lege ferenda* szempontból egyaránt. Hasonlóképpen nem törekszik a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény újdonságainak a fegyverek egyenlősége szempontjából történő értékelésére. A vizsgálat célja ugyanis annak bemutatása, hogy a perjogi szabályozásba milyen módon integrálható a fegyverek egyenlőségével kapcsolatos részben alapjogi szemléletmód, és így hogyan biztosíthatja a gyengébb fél számára megfelelőbben a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülését, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés hatékonyságát.

³⁵ „[...] the ‘ends of justice’ should not only be increased opportunity for the poor but also increased stability for society.” Kris SHEPARD: *Rationing Justice: Poverty Lawyers and Poor People in the Deep South*. Louisiana State University Press, 2007. 102.

³⁶ A tanulmány eljárásjogi szemléletmódjára tekintettel az alkalmazandó jog meghatározására vonatkozó kérdések nem kerülnek tárgyalásra.

ták esetében fokozottan jelenik meg ez a probléma, hiszen a gyengébb helyzetben lévő félnek külföldön kellene – amúgy is limitált jogi háttere és anyagi lehetőségei mellett – eljárást indítania. A joghatóság szabályozása ezért felvetheti az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés³⁷ és a meghallgatáshoz való jog sérelmét,³⁸ amennyiben az megakadályozza a felperest abban, hogy ügyét bíróság elé vigye, és érveit érdemben kifejtse.³⁹

Erre tekintettel teremt kedvezményes joghatósági szabályokat a Brüsszel I. rendelet (illetve annak Átdolgozása). Ez a szabályozás a fogyasztói szerződések esetén, egyedi munkaszerződéseknél illetve biztosítási ügyekben megteremti annak lehetőségét, hogy a gyengébb fél felperesi pozícióban is megindíthassa az eljárást a saját lakóhelye szerint állam fóruma előtt.⁴⁰ A kapcsolódó EuB gyakorlat – ahogyan az a 2. pontban kifejtésre került – ezen szabályozás alkalmazási feltételeként értékeli, hogy a védendő helyzet ténylegesen fennálljon. Mindazonáltal a kedvezményes joghatósági szabályok önmagukban vélhetően nem alkalmasak a gyengébb fél korlátozottabb igényérvényesítési lehetőségeinek kompenzálására; legfeljebb a hátrányok fokozódását akadályozhatják meg azáltal, hogy térben nem távolítják el a felperesi pozícióban lévő gyengébb felet. Megjegyzendő továbbá, hogy ezek a szabályok csak a határon átnyúló ügyekben jelentenek megoldást; fogalmilag nem hatnak ki az igényérvényesítés hatékonyságára olyan ügyekben, amelyek egy állam területéhez kapcsolódnak.⁴¹

Az eljárás megindításával kapcsolatos másik kiemelés érdemlő kérdés, hogy kinek, milyen személyi körnek érdemes fellépnie igényérvényesítési céllal. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a polgári perek jelentős részében a fegyverek egyenlőtlensége a perben az alapul fekvő, jellemzően tömeges jogviszonyok sajátosságaira vezethető vissza. Szélesebb társadalmi csoportokra kiterjedő, általános szerződési feltételek alkalmazásán alapuló szerződések esetén az egyedi, elszigetelt igényérvényesítés általában kevésbé alkalmas a probléma, a jogvitára okot adó körülmény súlyának érzékeltetésére.

A kollektív keresetindítás megfelelő alternatíva lehet ezeknek a helyzeteknek a kezelésére. [Ezen a ponton érdemes leválasztani azokat az esetköröket, amikor közérdekű keresetindításról van szó. Annak hátterében ugyanis elsősorban már nem az egyén anyagi és eljárási jogainak hatékony érvényesítése⁴² áll; a jogvita természete elért egy

³⁷ EJEB, *Golder v. the United Kingdom*, no. 4451/70, 1975. február 21-i ítélet 35. bek.

³⁸ EJEB, *Zylkov v. Russia*, no. 5613/04, 2011. június 21-i ítélet, 28–29. bek.

³⁹ Az EJEB gyakorlatának a joghatósági kérdésekkel való összefüggésével kapcsolatban: Louwrens Rien Kiestra: *The Impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law*. The Hague, T.M.C. Asser, 2014. 137–140.

⁴⁰ Átdolgozás 11. cikk (1) bekezdés b) pontja, 18. cikk (1) bekezdés, 21. cikk (1) bekezdés. A Brüsszel I. rendelet és az Átdolgozás különös joghatóságra vonatkozó rendelkezéseinek részletes értékelése kapcsán: VÁRADI Ágnes: A biztosítási ügyekre vonatkozó egyes joghatósági szabályok a Brüsszel I. rendelet átdolgozása tükrében. *Állam- és Jogtudomány* 2014/2. 73–91.

⁴¹ Gerhard WAGNER: Harmonisation of Civil Procedure: Policy Perspectives. In: X. E. KRAMER – C. H. VAN RHEE (szerk.): *Civil Litigation in a Globalising World*. The Hague, T.M.C. Asser Press, 2012. 97.

⁴² *Possible initiatives on access to justice in environmental matters and their socio-economic implications*. 2013. 44–46. <http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/access%20to%20justice%20-%20economic%20implications%20-%20study%202013.pdf>

olyan pontot, ahol már a közérdek indokolja a beavatkozást. Ennek formája lehet a perbeli legitimáció problémáját esetenként felvető, civil, társadalmi szervezetek általi perindítás,⁴³ súlyosabb esetekben a közhatalom (pl. ügyész, hatóságok) beavatkozása.]

A kollektív keresetindítás⁴⁴ előnye abban mutatkozik meg, hogy ezáltal a bíróság nem a felperesek egyedi igényeit külön-külön vizsgálja, hanem az egységes fellépés következtében szükségképpen a kereset háttérében álló tipikus igényt értékeli, megkönnyítve a tényhelyzet és a jogi helyzet felmérését, egyszerűsítve a bizonyítást. Önmagában ez a megoldás vélhetően nem eredményezi a felek eljárási lehetőségei közötti különbségek csökkenését, de a gyakorlati hatékonyságot kétségekívül javíthatja. Az eljárás általános jellege révén alkalmas lehet a meglévő gyakorlatok megváltoztatására, az érintettek számával (az ügy típusától függően az esetleges anyagi marasztalás mértékével) együtt járó médiafigyelem révén pedig az egyedi ügyön túlmutató hatások elérésére.

Ez átvezet a másik témakörhöz, a már megindított eljárásokban való hatékony részvétel kérdéséhez.

3.2. Hatékony részvétel az eljárásban

A perjogi szabályoknak ugyanis tekintettel kell lenni arra is, hogy a már megindított eljárásban a felek összességében azonos hatékonysággal vehessenek részt.

Az eljárásban való részvétel hatékonysága szempontjából döntő jelentőségű kérdések közül elsőként az iratanyaghoz való hozzáférés, az eljárás tényeinek megismerhetősége érdemel említést. Az EJEB megerősítette, hogy az eljárás alapvető dokumentumaihoz való hozzáférés és ezzel összefüggésben annak lehetősége, hogy a fél észrevételezze az iratokban foglaltakat, a fegyverek egyenlőségének alapvető eleme.⁴⁵ Bár az esetjogban az információkhoz való hozzáférésből adódó egyensúly-eltolódások

⁴³ Ez a helyzet tipikusan környezeti ügyekben, ahol – különösen az uniós jog vonatkozásában – többször merült fel problémaként a nem-kormányzati szervek igényérvényesítésének hatékonysága, ide értve a perbeli legitimációt: Charles PONCELET: Access to Justice in Environmental Matters—Does the European Union Comply with its Obligations? *Journal of Environmental Law*, 2012/24. EuB, C-404/12 P és 405/12 P. sz. ügy Európai Unió Tanácsa és Európai Bizottság v. Stichting Natuur en Milieu és Pesticide Action Network Europe [ECLI:EU:C:2015:5]; C-260/11. sz. ügy, The Queen, David Edwards kérelmére v. Lilian Pallikaropoulos v. Environment Agency és társai [ECLI:EU:C:2013:221]; C-279/12. sz. ügy, FishLegal és Emily Shirley v. Information Commissioner és társai [ECLI:EU:C:2013:853].

⁴⁴ Ilyen lehetőséget tartalmaz a Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről HL L 95., 1993.4.21., 29–34. 7. cikk. Kollektív jogorvoslati mechanizmusok kialakítását javasolta az Európai Bizottság az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés biztosítása érdekében egy 2013-as ajánlásában: A Bizottság ajánlása (2013. június 11.) az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről HL L 201., 2013.7.26., 60–65. Az új polgári perrendtartás (a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény) XLIII. Fejezete ilyen intézményként szabályozza az ún. „társult per” fogalmát.

⁴⁵ „[...] it is inadmissible for one party to make submissions to a court without the knowledge of the other and on which the latter has no opportunity to comment.” EJEB, APEH Üldözötteinek Szövetsége and Others v. Hungary, no. 32367/96, 2000. október 5-i ítélet, 37–44. bek.

kérdése jellemzően a hatóságok és magánfelek jogvitájában merül fel, érdemes röviden kitérni néhány alapvető követelményre.

Amikor az EuB előtt merült fel a kérdés,⁴⁶ az uniós bíróságnak azt kellett megítélnie, hogy a határon átnyúló közigazgatási együttműködés keretében a tagállami hatóságok közötti kommunikáció mennyiben ismerhető meg a fél számára annak érdekében, hogy hatékonyan reagálhasson a perben, és mennyire hivatkozható a tagállami hatóságok kommunikációjának bizalmassága ezzel a joggal szemben. A konkrét ügyben egy pénzbeli szankció tárgyában folyamatban lévő jogvita keretében terjesztették elő a felperessel szemben, hogy a francia adóhatósággal folytatott információcsere keretében megtagadta az információkérésre adandó választ. Ezért volt szükség azon információkra, amelyek az információcsere részleteit érintették. Az EuB a fentiekben kifejtetteknek megfelelően az ügy összes körülményét mérlegelve az eljárás tisztességességét, mint sajátos minőséget a maga egészében értékelte, ide értve azt is, hogy a „ fegyveregyenlőség elve, amely velejárója magának a tisztességes eljárás fogalmának, magával vonja, hogy kötelező észszerű lehetőséget biztosítani valamennyi félnek arra, hogy olyan körülmények között ismertesse álláspontját, ideértve annak bizonyítékait is”.⁴⁷

Mindazonáltal az EuB azt is megállapította, hogy a fegyverek egyenlősége magában nem alapozza meg a bizalmas dokumentum egészéhez való korlátlan hozzáférést, mindössze azon minimális adattartalom megismerését kell főszabály szerint biztosítani, amely lehetővé teszi a fél számára érvelése előkészítését. Az EuB által alkalmazott érvelés a tisztességes eljárás sajátos minőségként való felfogását juttatja érvényre azáltal, hogy az egyéni érdekek (meghallgatáshoz való jog) és a közérdek (egyes hatósági információk titkossága) között egyensúlyt teremt.⁴⁸ Az EuB egy másik ügyben azt is megállapította, hogy nem merül fel a fegyverek egyenlőségének sérelme a meghallgatáshoz való joggal összefüggésben, ha megfelelő jogi garanciák biztosítják, hogy a hatóság egy másik eljárásában szerzett információkat a féllel szemben nem használhatja fel.⁴⁹ Megfelelő garanciák hiányában elfogadhatatlan helyzetet eredményez, ha az egyik fél el van zárva vagy csak aránytalan nehézségek árán férhet hozzá olyan okiratokhoz, az azokban foglalt adatokhoz, tényekhez, amelyek az álláspontja kifejtéséhez

⁴⁶ EuB C682/15. sz. ügy *Berlioz Investment Fund SA v. Directeur de l'administration des contributions directes* [ECLI:EU:C:2017:373] 90–101. pont.

⁴⁷ „[...] az iratbetekintési jog megsértése csak akkor jár a Bizottság határozatának teljes vagy részleges megsemmisítésével, ha a vizsgálati iratokhoz a közigazgatási eljárás során való szabálytalan betekintés olyan iratok megismerésében akadályozta meg az érintett vállalkozást vagy vállalkozásokat, amelyek a védelmük szempontjából hasznosak lehetnek volna, és ekképpen megsértette a védelemhez való jogukat. Ez lenne a helyzet, amennyiben az irat rendelkezésre bocsátásával – bármilyen csekély – esély lett volna a közigazgatási eljárás eredményének megváltoztatására, amennyiben az érintett vállalkozás hivatkozhatott volna rá az említett eljárás során.” EuB, T-58/01. sz. ügy *Solvay SA v. Európai Bizottság* [ECLI:EU:T:2009:520] 226. pont.

⁴⁸ Hasonló következtetések vonhatók le az EJEB egy eseti döntéséből: „The Court is satisfied that the defence were kept informed and were permitted to make submissions and participate in the above decision-making process as far as was possible without revealing to them the material which the prosecution sought to keep secret on public interest grounds.” EJEB *Fitt v. the United Kingdom*, no. 29777/96, 2000. február 16-i ítélet 48. bek.

⁴⁹ EuB, C-199/11. sz. ügy *Europese Gemeenschap v. Otis NV és társai* [ECLI:EU:C:2012:684] 74. pont.

szükségesek és a másik fél számára jelentősebb akadályok nélkül hozzáférhetők. Ezek hiányában az információk egyensúlytalanság már sértheti a fegyverek egyenlőségét – ahogy azt az EJEB és annak gyakorlatára hivatkozással a magyar Alkotmánybíróság is több ízben megerősítette.⁵⁰

Ez a kérdés összekapcsolódik – a nem klasszikusan perjogi eszköznek minősíthető, de az eljárási pozíciók kiegyenlítése szempontjából alapvető jelentőségű – bizonyítási teher témakörével. A polgári jogviszonyok sajátosságaihoz igazodóan a polgári per-jog általában azt az elvet követi, hogy a jogvita elbírálásához szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátása – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a feleket terheli. A bizonyítás indítványozása elmulasztásának, illetve a bizonyítási indítvány elkésett voltának jogkövetkezményei, valamint a bizonyítás esetleges sikertelensége ezáltal a bizonyításra kötelezett felet terheli. Ez a gyengébb fél esetében további nehézségeket idézhet elő, mivel – például fogyasztói szerződések esetében – olyan általános szerződési feltételek tartalma, elfogadásának vagy megismerésének ténye lehet döntő az eljárás szempontjából, amelyek számára nem állnak rendelkezésre, illetve aránytalan nehézségekkel szerezhetőek be.⁵¹

Amennyiben pedig a bizonyítási teher és a bizonyítékok előterjesztésére vonatkozó lehetőségek korlátozottsága a gyengébb fél oldalán összekapcsolódik, az megalapozhatja a tisztességes eljáráshoz való jog aránytalan korlátozását.⁵²

Ezeket a követelményeket a polgári perre vetítve elmondható, hogy az eljárás irataihoz és a releváns információkhoz való hozzáférés szabályozása során figyelemmel kell lenni azokra az esetekre, ha az egyik fél számára aránytalan nehézségbe ütközne az információk beszerzése, míg a másik közvetlenül vagy jelentősen könnyebben hozzáférhet ezekhez. Ilyen esetekben a perrel kapcsolatos szabályoknak reagálniuk kell, ami megvalósulhat általános jelleggel (bizonyítási teher) vagy egyes iratcsoportok vonatkozásában (pl. általános szerződési feltételek beszerzése).

Következésképp az eljárási határidők szerepére szükséges kitérni a fegyverek egyenlőségével összefüggésben, hiszen ez az érvek előterjesztésének hatékonyságát alapvetően befolyásolja. Itt ugyanis két jogpolitikai érdek összeütközése figyelhető meg: egyértelmű társadalmi és jogi igény az eljárások elhúzódnásának megakadályozása,⁵³ egyúttal azonban az eljárásban biztosítani kell azt a ‘felkészülési időt’, amely a felek

⁵⁰ EJEB, *Yvon v. France*, no. 44962/98, 2003. április 24-i ítélet, 37. bek. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatából pl. 166/2011. (XII. 20.) AB határozat; 11/2007. (III. 7.) AB határozat.

⁵¹ Ezt a szempontot vette figyelembe többek között az Alkotmánybíróság a devizahitelezéssel kapcsolatos törvény alkotmányossági vizsgálata során: „Kétségtelen, hogy a deviza- és forinthitelezésből eredő vitás kérdések nem egy szűk társadalmi csoporttal összefüggésben vetődnek fel, hanem azok össz társadalmi és nemzetgazdasági jelentőségűek. Ebből kifolyólag nem oldhatók meg hatékonyan kizárólag a hagyományos, kétpólusú polgári peres keretek között.” 34/2014. (XI. 14.) AB határozat [154].

⁵² EJEB, *Blücher v. République tchèque*, no. 58580/00, 2005. január 11-i ítélet, 58–61. bek.

⁵³ „Holds that the above violations originated in a practice incompatible with the Convention which consists in the respondent State’s recurrent failure to ensure that proceedings determining civil rights and obligations are completed within a reasonable time and to take measures enabling applicants to claim redress for excessively long civil proceedings at a domestic level;” EJEB, *Gazsó v. Hungary*, no. 48322/12, 2015. július 16-i ítélet, rendelkező rész.

érveinek kidolgozásához szükséges. Az EJEB egyik eseti döntése jól szemlélteti ezt a kettősséget, amikor kimondja, hogy bár elismeri annak szükségességét, hogy a perjogi szabályozás megakadályozza az eljárások indokolatlan elhúzódsát – például azzal, hogy korlátozza a kérelmekkel kapcsolatos írásbeli indítványok előterjesztésének lehetőségét –, az ilyen intézkedések a fegyverek egyenlősége oldaláról csak akkor elfogadhatók, ha nem jelentenek egyoldalú és nyilvánvaló hátrányt valamelyik fél számára.⁵⁴

Ilyen nyilvánvaló hátrány mutatkozik meg például, ha a törvényi határidők számítására vonatkozó szabályok nem egyformán érintik mindegyik felet.⁵⁵ Sőt, egyes esetekben – a felek között az alapjogviszonyban megmutakozó erőeltolódás okán – az azonos határidők is szignifikáns eltéréseket okozhatnak a felek lehetőségeiben. Míg ugyanis a gyengébb fél számára hosszabb időt is igénybe vehet érveinek előkészítése, egy professzionális jogi stábbal dolgozó vállalkozás esetében ez a megfontolás kevésbé jut szerephez. Másrészt viszont a túlságosan hosszú határidők is jelentős hátrányt okozhatnak egy gyengébb szerződési pozícióban lévő fél számára, mivel ő a hosszabb és költséges eljárás terhét kevésbé tudja viselni, mint a jelentős pénzügyi erőt képviselő szerződő partnere. Ezért – hasonlóan az iratok megismerésénél említett megoldáshoz – az ügy tárgya, az alapul fekvő jogviszonyok tipikusan erő-eltolódásos jellege sajátos határidő-megállapítási szabályokat tehet szükségessé.⁵⁶

Szintén a jogvita érdemi elbírálásához szükséges tények előadásának hatékonyságát érinti, és megalapozhatja a fegyverek egyenlőségének sérelmét, ha a pénzügyi lehetőségek és a jogi ismeretek, illetve képviselő hiánya akadályozza meg az egyik felet érveit érdemi kifejtésében, igénye érvényesítésében. A jogi segítségnyújtás intézményszerűsége ezért nagyban hozzájárulhat a felek pozíciójának kiegyensúlyozásához.⁵⁷

Olyan szabályokról van szó, amelyek magukban foglalhatják az eljárást megelőző tanácsadást, az ügy tárgyától függően az alternatív vitarendezési eljárásokban való részvételt, a bírósági eljárásban való képviselőt, illetve az eljárás költségei alóli teljes vagy részleges mentesítést.⁵⁸

Megjegyzendő, hogy az EJEB arra is felhívta a figyelmet, hogy az állam mindaddig nem köteles közpénzek felhasználásával a fegyverek teljes egyenlőségét biztosítani, amíg mindegyik fél számára ésszerű lehetőség áll fenn állásponjtja kifejtésére, és nem

⁵⁴ EJEB, Wynen and Centre hospitalier interrégional Edith-Cavell v. Belgium, no. 32576/96, 2002. november 5-i ítélet, 32. bek.

⁵⁵ EJEB, Platakou v. Greece, no. 38460/97, 2001. január 11-i ítélet, 48–49. bek.

⁵⁶ Bár nem hagyományos polgári perről volt szó, hasonló mérlegelési szempontok fedezhetők fel pl. a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben alkalmazott konstrukcióban.

⁵⁷ EJEB, McVicar v. the United Kingdom, no. 46311/99, 2002. május 7-i ítélet 51. bek.; Damian CHALMERS – Gareth DAVIES – Giorgio MONTI: *European Union Law: Text and Materials*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 303–305.

⁵⁸ Pl. uniós szinten ilyen katalógust tartalmaz a Tanács 2003/8/EK irányelve (2003. január 27.) a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében az ilyen ügyekben alkalmazandó költségmentességre vonatkozó közös minimumszabályok megállapításáról (a továbbiakban: Költségmentességi irányelv) HL L 26., 2003.1.31., 41–47.

alakul ki számottevő hátrány az igényérvényesítés lehetőségeiben. Ezen a ponton pedig az érvelés összekapcsolódik a fegyverek egyenlőségének megsértésével kapcsolatban fentebb elvi szinten kifejtettekkel.⁵⁹

Az ésszerű lehetőségek megítélésnél a rászorultsági alapú⁶⁰ egyedi vizsgálat lehet célra vezető, amely egyedi esetekben a kérelmező személyével kapcsolatos szubjektív tényezők, így elsősorban az anyagi helyzet⁶¹ alapján teszi lehetővé a hátrányok kiegyenlítését.

Éppen a vizsgálat egyedi jellege miatt a perbeli egyenlőtlenségek kiküszöbölésére általános, koncepcionális jelleggel nem feltétlenül alkalmas, viszont megfelelő jogi segítségnyújtásra vonatkozó intézményrendszer hiányában viszont a hatékony jogérvényesítéshez és igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez való jog sérelmének követlen veszélye állhat fenn.⁶²

5. Következtetések

A fegyverek egyenlőségének elvével kapcsolatos nemzetközi, uniós és alkotmánybíró-sági gyakorlat szintetizálásaként elmondható, hogy a fegyverek egyenlősége olyan eszköz, amely az eljárás tisztességes minőségéhez azzal járul hozzá, hogy a felek számára lényegében azonos eljárási jogok biztosítását tételezi azzal, hogy a természetesen előforduló különbségek mindaddig lehetségesek, amíg azt objektív és ésszerű okok indokolják, és nem vezetnek tényleges hátrányokozáshoz vagy a tisztességesség követelményének egyéb csorbulásához. Ezeknek a feltételeknek a biztosítása a jogalkotó részéről a jogviták komplex elemzését igényli, különösen a felek egymáshoz való viszonya oldaláról. Ehhez nyújthat segítséget a gyengébb fél fogalmának meghatározása. Ennél kettős megközelítés alkalmazása tűnik célszerűnek. A jogviszonyok egy részében a jogviszony jellegénél fogva azonosítható, hogy a felek anyagi és jogi lehetőségeit, ismereteit, szükségleteit tekintve generálisan, a szerződések nagy átlagában fennáll egyensúly-eltolódás. Ezek a jogviszony tárgya szerinti sajátos szabályok megalkotását tehetik szükségessé. Egyéb esetekben, az általános perjogi szabályozás kialakításakor

⁵⁹ EJEB, *Steel and Morris v. the United Kingdom*, no. 68416/01, 2005. február 15-i ítélet 62. bek.

⁶⁰ A rászorultsági-teszt részletes értelmezése kapcsán ld. VÁRADI Ágnes: A joghoz jutás esélyeinek bővítése a polgári perben: A rászorultság értelmezése a perköltség-kedvezmények rendszerében. In: FEKETE Balázs–HORVÁTHY Balázs–KREISZ Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 544–557.

⁶¹ Megjegyzendő, hogy ezek a tesztek is hordozhatnak diszfunkciókat: határon átnyúló ügyekben – amennyiben mégsem a gyengébb fél lakóhelye szerinti államban indul meg az eljárás – nehezítheti a helyzetet, hogy a kérelmező jövedelmi viszonyainak eltérő lehet a megítélése a kedvezmény igénybe vétele szerinti államban. A Költségmentességi irányelv 5. cikk (3) bekezdése szerint a tagállamok küszöbértéket határozhatnak meg, amely felett a költségmentességet kérelmező személy részben vagy teljes egészében képesnek tartható az eljárási költségek viselésére. Ezeket a küszöbértékeket a Költségmentességi irányelvben tételesen meghatározott kritériumok (pl. jövedelem, tőke vagy családi állapot, beleértve a kérelmező személy által eltartott személyek forrásai) alapján határozzák meg.

⁶² Edita GRUODYTÉ – Stefan KIRCHNER: Legal aid for intervenors in proceedings before the European Court of Human Rights. *International Comparative Jurisprudence*, 2016. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2351667415300081?via%3Dihub>.

arra célszerű tekintettel lenni, hogy a felek jogi és jogon túli lehetőségeiben megnyilvánuló eltérések ne eredményezhessenek olyan különbségeket a felek igényérvényesítési lehetőségeiben, amely az eljárás tisztességességének sérelmét is megalapozzák.

Az ezen helyzetek kiegyenlítését, és így a fegyverek egyenlőségének megteremtését szolgáló perjogi eszközök exemplifikatív vizsgálata során megállapítást nyert továbbá, hogy azok önmagukban nem, csak komplex módon, több eszköz együttes alkalmazása révén vezethetnek a gyengébb fél helyzetének tényleges javításához, így a vonatkozó szabályozás ki- és átalakításakor, új instrumentumok kidolgozásakor a gyengébb fél helyzetének átfogó vizsgálata indokolt, az egyre speciálisabbá (esetlegesen akár kazuisztikusabbá váló) szabályozás helyett.

